

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Complexiteit is van alle tijden

de geschiedenis als vluchtpunt, de ontzuiling als mythe

van Dam, P.

Publication date

2013

Document Version

Final published version

Published in

Idee

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Dam, P. (2013). Complexiteit is van alle tijden: de geschiedenis als vluchtpunt, de ontzuiling als mythe. *Idee*, 34(1), 5-9. <http://irs.uv.a.nl/dbi/5638a47d5a0dc>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De complexe samenleving

idee

jaargang 34 nummer 1 februari 2013

Mr. Hans van Mierlo Stichting

- 3 De complexe samenleving
Door Maarten Gehem en Corina Hendriks Inleiding op het thema
- 5 Complexiteit is van alle tijden
Door Peter van Dam De geschiedenis als vluchtpunt, de ontzuiling als mythe
- 11 Kalm aan, en rap een beetje
Door Jieskje Hollander De weg naar een minder complex en hechter Europa
- 15 In het land der blinden...
Door Dennis Vink Toenemende complexiteit van financiële markten
- 19 Versnippering van kennis
Door Ruud Abma De citatie-index als complicerende factor in de wetenschap
- 24 *Big brother is watching you*
Door Anne Fleur van Veenstra De groei van de databerg
- 29 **Feiten & Cijfers**
- 34 Wat is waar?
Door Jan Otten Het waarden van complexe informatiestromen op internet
- 38 De civil society als waakhond van diversiteit
Door Ringo Ossewaarde
- 43 Debat 66
Door Marijn Bosman
- Boekrecensie**
- 47 Politieke filosofie in een onzekere wereld
Door Coen Brummer
- Postbus66**
- 50 (G)een wereld zonder grenzen?
Door Annemarie Bijloos

Inleiding

Zeg ‘het is complexer dan je denkt’ en er wordt instemmend geknikt. Afgaand op de geluiden in de samenleving, is onze wereld inderdaad een kluwen van complexiteit. We ervaren ons leven als een ingewikkeld bouwwerk, waarbij alles met alles samenhangt, en waardoor we af en toe het geheel niet meer overzien. Het afstemmen van agenda’s en het onderhouden van contacten is een waar kunststuk geworden. En niet alleen maar in de ‘echte’, maar ook in de ‘virtuele’ wereld. De rest van de wereld is dichterbij gekomen, en beïnvloedt ons leven, maar met welke gevolgen? Dat is onduidelijk. De politiek is een onoverzichtelijke wirwar van internationale organisaties, NGO’s en belangengroepen die allemaal iets belangrijks schijnen te doen, maar in wiens belang? We begrijpen het niet meer. Om over de financiële sector nog maar te zwijgen. De tijd van geld in de sok is voorbij: je moet inmiddels weten wat *credit default swaps* zijn om te begrijpen of je geld nog wel veilig is. En we beginnen maar niet over Europa...

Deze *Idee* gaat in op de, door velen ervaren, complexe samenleving, en stelt de vraag in hoeverre deze complexiteit eigenlijk een maatschappelijk en politiek probleem vormt. Immers, als mensen ‘iets’ – mensen, beleid, instituties, systemen – niet meer begrijpen, dan kan dat hun vertrouwen in, en de legitimiteit van, deze instituties aantasten. Vanuit sociaal-liberaal perspectief valt daar aan toe te voegen: als mensen iets niet meer begrijpen, hoe kunnen we dan nog ‘vertrouwen op de eigen kracht van mensen’ om de voor hen juiste beslissingen te nemen?

Een eerste vraag die we ons moeten stellen is of samenleving wel zoveel complexer is geworden? Vroeger was zeker niet alles beter, zo stelt historicus **Peter van Dam** in zijn openingsartikel. Het gevoel dat de wereld almaar ingewikkelder is geworden lijkt deels voort te komen uit een soort nostalgie, en de eenvoud van een scherpe tegenstelling van ‘simpel vroeger’ versus ‘complex heden’. Volgens Van Dam schuilt er een gevaar in deze versimpeling; daarmee wordt onterecht gesuggereerd dat het verleden er in de complexe wereld van vandaag niet meer toe doet.

Deze nuancering laat onverlet dat mensen veel systemen als complex ervaren, met alle negatieve gevolgen voor de legitimiteit van dien. De onder druk staande legitimiteit van ‘Europa’ is hierbij illustratief. **Jieskje Hollander** analyseert in historisch perspectief hoe de toenemende complexiteit van het Europese project de legitimiteit onder druk heeft gezet. Europese burgers raken steeds verder vervreemd van Brussel. Haar devies: kalm aan, en rap een beetje: ‘Liever één of twee weloverwogen stapjes vooruit, dan de methode van met grote passen snel thuis waarvoor op de lange termijn geen draagvlak blijkt te bestaan’.

De stelling, sterk aanwezig onder eurosceptici, dat politici deze complexiteit bewust en ‘met voorgedachte rade’ gecreëerd hebben om de burger om de Europese tuin te leiden, gaat wellicht wat ver, maar complexiteit kan zeker worden misgebruikt. Kennis van een complex systeem zet experts immers op een voorsprong. Dit werd schrijnend duidelijk tijdens de finan-

ciële crisis; met complexe financiële producten werd veel geld verdiend. Ten koste van de *muppets*, de term waarmee onwetende buitenstaanders in de financiële wereld worden getypeerd, aldus voormalige topman van Goldman Sachs Greg Smith. Meer en strengere wetgeving gaat deze complexiteit echter niet oplossen, stelt financieel hoogleraar **Dennis Vink**. Sterker nog, meer regelgeving versterkt alleen maar de bureaucratische complexiteit.

Het ironische is dus dat oplossingen voor problemen met complexiteit vaak zelf weer complexiteit in de hand werken. Dat komt ook naar voren in de moderne wetenschap. **Ruud Abma** van de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht laat zien hoe de *Science Citation Index*, bedacht als vereenvoudigd kwaliteitsstempel voor onderzoek, juist averechts heeft gewerkt. In plaats van het stimuleren van kwalitatief hoogwaardig onderzoek heeft het volgens hem een ongezonde obsessie met *rankings* in de hand gewerkt.

Meer of minder complexiteit is dus niet eenvoudigweg slechter of beter. Het ligt allemaal wat ingewikkelder. Complexiteit is immers ook veelzijdigheid en rijkheid. De (on-)mogelijkheden van zogeheten 'Big Data' is hiervan een goed voorbeeld: grote hoeveelheden opgeslagen digitale gegevens die met extreem sterke processors worden verwerkt. De sterk toegenomen informatiestromen hebben onze samenleving de laatste decennia complexer gemaakt, maar bieden tegelijkertijd ook enorme mogelijkheden. **Anne Fleur van Veenstra** van TNO stelt dat consumenten, bedrijven en overheid bewuster moeten worden van de voor- en nadelen van deze complexe informatie-werkelijkheid.

Het gaat er dus om hoe je met complexiteit omgaat, zo beargumenteert ook **Jan Otten**. Een mogelijke oplossing om beter met grote stromen van informatie om te gaan ligt in 'curating': informatie op waarde schatten. In veel gevallen kunnen mensen dat onderling doen; neem Wikipedia, waarbij foutieve informatie binnen de kortste tijd aangepast wordt door anderen in het netwerk. Maar aan deze intersubjectieve waarheidsvinding zitten grenzen; de overheid zou volgens Otten een meer actief 'curating beleid' moeten voeren om

burgers te helpen waardevolle van niet-waardvolle informatie te scheiden. Volgens socioloog **Ringo Ossenwaarde** is dit echter niet de taak van de overheid, maar juist van de *civil society*, het publieke domein van mensen onderling. Volgens hem is een democratie per definitie complex. Het reduceren van de veelheid aan meningen die vaak haaks op elkaar staan is volgens hem gevaarlijk. Het maatschappelijke middenveld heeft als taak om de fundamentele diversiteit van de samenleving te beschermen. Daarmee is het de hoeder van Europese waarden als democratie, vrijheid en rechtvaardigheid.

Het gegeven of gevoel dat de samenleving complex is, levert dus zowel een divers en gekleurd geheel op als het risico op onoverzichtelijkheid. In de artikelen die volgen nemen we u in vogelvlucht mee langs de kansen en uitwassen van complexiteit. U bent gewaarschuwd: het is complexer dan u denkt.

Maarten Gehem en Corina Hendriks
Redactieleden *Idee*

Het is voor mensen lastig om hun eigen tijd te doorgronden. Het heden wordt vaak als complex ervaren, terwijl vroeger het leven eenvoudig en overzichtelijk zou zijn. In de Nederlandse geschiedenis wordt dit onderscheid tussen het 'overzichtelijke' verleden en het 'complexe' heden vaak geduid in termen van de verzuiling en ontzuiling. Deze versimpeling van de geschiedenis miskent de graduele verandering van de samenleving en continuïteit tussen verleden en heden, meent Peter van Dam.

Door Peter van Dam

Complexiteit is van alle tijden

De geschiedenis als vluchtpunt, de ontzuiling als mythe

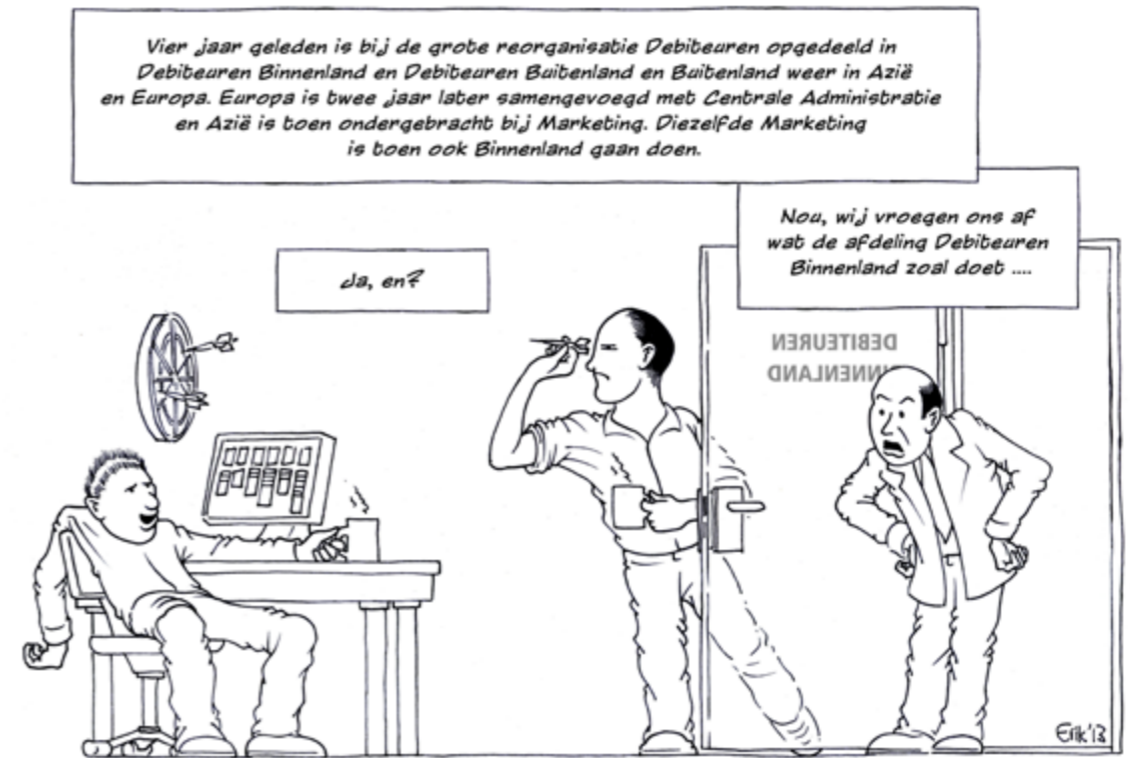
‘Ondanks de gegronde twijfel aan de scherpe tegenstelling tussen de verzuilde en de ontzuilde samenleving klampen de meeste Nederlanders zich vast aan deze historische mythe’

Is het heden complexer dan het verleden? Spontaan beantwoorden we deze vraag meestal bevestigend. Gezichtsbedrog ligt echter voortdurend op de loer wanneer we het heden met het verleden vergelijken. Een stad is op een plattegrond overzichtelijker dan gezien vanaf een willekeurige straat. Met de geschiedenis is het net zo: wat gebeurd is, is dankzij de afstand in de tijd beter te overzien dan onze directe indrukken. Het verleden toont zich als een verhaal zonder alternatieven. Dat ook onze voorouders onder onduidelijke omstandigheden beslissingen moesten nemen met onzekere uitkomsten, onttrekt zich gemakkelijk aan het oog. Toch hadden mensen ook vroeger vaak het gevoel de complexiteit van hun eigen tijd niet te kunnen bevatten. Steeds weer stuiten historici in hun bronnen op twijfelende mensen die net als wij de wereld om hen heen vaak moeilijk kunnen inschatten.

Pogingen om vat te krijgen op de wereld om ons heen waren de drijvende kracht achter de opkomst en ontwikkeling van de moderne wetenschap. IJverige geleerden vulden encyclopedieën in een poging de kennis van de wereld te ordenen. Aanvankelijk deden ze dit nog vanuit het idee dat één mens zich het vergaarde zou kunnen eigen maken: de *homo universalis* bleef sindsdien altijd een ideaal, waaraan echter nooit iemand voldeed. Gaandeweg werd dit ideaal dan ook opgegeven: het weten van de wereld bleek meer dan één mens kon bevatten. De steeds terugkerende onzekerheid over het heden en de toekomst in het alledaagse leven getuigt minstens even indringend van de zekerheid die we wel hebben; dat we de wereld om ons heen nooit helemaal kunnen overzien.

Voor dat onrustige heden biedt de geschiedenis een welkom vluchtpunt. We kunnen er eens rustig voor gaan zitten, de feiten op een rijtje zetten, het wezenlijke van het onbelangrijke scheiden en onszelf voorzien van een verklaring over hoe het heden uit dat verleden is voortgekomen. Daarbij is het dan natuurlijk zaak niet met een ingewikkeld en meerduidig verhaal op de proppen te komen. Maar wat als het verleden daarbij dusdanig versimpeld wordt, dat we het niet meer begrijpen? Dat gevaar dreigt in Nederland waar het verleden als overzichtelijk verzuild wordt weggezet, tegenover het complexe ontzuilde heden.

Aan de hand van de tegenstelling van verzuiling en ontzuiling hebben Nederlanders de afgelopen vijftig jaar geprobeerd de verhouding van verleden en heden te bepalen. Politici, publicisten en wetenschappers gebruikten de term verzuiling vanaf het midden van de twintigste eeuw in een polemisch debat over de ordening van de Nederlandse maatschappij. Voor- en tegenstanders van de organisatie in hechte, afgezonderde gemeenschappen stonden lijnrecht tegenover elkaar. Tegenstanders gebruikten de beeldspraak van de zuilen om te suggereren dat katholieken en orthodoxe protestanten vasthielden aan een achterhaalde, starre en hiërarchische vorm van organisatie. Volgens voorstanders waren zuilen juist een ideaal: een hecht netwerk van organisaties van trouwe gelovigen, dat in staat zou zijn om samen met andere zuilen het dak van de Nederlandse overheid stevig te stutten. Beide groepen tekenden met deze beeldspraak dus welbewust een karikatuur van hun eigen tijd, ofwel om het te bekritisieren, ofwel om burgers tot trouw aan de eigen organisaties op te roepen.

Gaandeweg is deze karikatuur steeds vaker aangezien voor een correcte weergave van de realiteit. Het feit dat veel Nederlanders helemaal geen deel hadden uitgemaakt van de hechte gemeenschappen van katholieken, orthodoxe protestanten en sociaal-democraten verdween naar de achtergrond, net als het feit dat sociaal-democraten sinds het einde van de oorlog afstand hadden genomen van het ideaal van organisatie in eigen kring. De vele conflicten over de vraag wat wel en wat niet in eigen kring georganiseerd moest worden, pasten ook niet in dit beeld. Evenmin hadden de veranderingen die in de jaren van de vermeende verzuiling plaatsvonden een plek in het historische beeld van een statische samenleving.

Toen vanaf eind jaren zestig het idee opkwam dat de maatschappij ingrijpend veranderde, werd de karikatuur van de zuilen en het dak aan het verleden toegeschreven. Sindsdien is het gemeengoed dat Nederland vroeger verzuild was, maar nu een ontzuild land is. Zo stond naast een karikatuur

van de geschiedenis ook een vertekend beeld van het heden. Dat beeld was gebaseerd op het idee dat rond de jaren zestig radicaal met het verleden gebroken zou zijn. Die breuk zou drie terreinen omhelzen: de plaats van religie in de samenleving, de manier waarop burgers zich in de *civil society* organiseren en de manier waarop politiek werd bedreven.

In de politiek, zo vermoedde bijvoorbeeld politicoloog Arend Lijphart, zou onder invloed van ontzuiling afstand genomen worden van de pacificerende stijl van de elites, die het voorgaande tijdperk had gekenmerkt. Om de mondige kiezers aan zich te binden zouden politici gedwongen worden zich scherper van elkaar af te bakenen. Sociologen en politicologen verwachtten in de jaren zeventig dat dit tot polarisatie tussen een conservatief en een progressief kamp zou leiden. Weliswaar was in die jaren inderdaad een nieuwe, minder zakelijke en meer polemische politieke stijl te bespeuren. Dat nam echter niet weg dat Nederlandse politici aangewezen waren op com-

Het Higgsdeeltje

In juli 2012 kondigde de natuurkundige onderzoeksorganisatie CERN een belangrijke ontdekking aan: na een jarenlange zoektocht was eindelijk het zogeheten Higgsdeeltje waargenomen. Natuurkunde wordt vaak ten onrechte ingewikkeld gevonden, maar in het geval van de Higgsontdekking kan wel degelijk van grote complexiteit worden gesproken. Neem bijvoorbeeld de deeltjesversneller waarmee het deeltje werd gevonden. Een 27 kilometer lange ondergrondse ring waarin protonen, deeltjes kleiner dan een atoomkern, versneld tot 99,999999% van de lichtsnelheid, met gigantische energie op elkaar te botsen. De minuscule brokstukken van zo'n botsing worden geregistreerd door huizenhoge detectoren, die zoveel data produceren dat ze miljoenen dvd's kunnen vullen.

Ook de theoretische redenering die al in 1964 leidde tot de zoektocht naar het Higgsdeeltje is niet eenvoudig. Veel elementaire deeltjes die wij in de natuur zien, hebben 'gewicht', of correcter geformuleerd: massa. Sommige deeltjes zouden echter helemaal geen massa mógen hebben. De massa die we waarnemen, kan alleen verklaard worden door het bestaan te veronderstellen van een nieuw soort deeltje dat interacties heeft met andere deeltjes, en ze daardoor een 'schijnmassa' geeft: het Higgsdeeltje.

De ontdekking zelf is ook een complexe aanlegenschap. Het Higgsdeeltje wordt niet direct in een detector gezien: het valt onmiddellijk uiteen in allerlei meer alledaagse deeltjes. Die deeltjes worden gedetecteerd, maar dat zou zonder Higgsbrokstukken óók gebeuren. Pas na het jarenlang verzamelen van data en een ingewikkelde statistische analyse, kunnen we er zeker van zijn dat we bepaalde alledaagse deeltjes een fractie vaker zien dan verwacht, en dat die fractie geen gevolg is van een statistische fluctuatie maar van de aanwezigheid van het Higgsdeeltje.

De ontdekking van het Higgsdeeltje was dan ook hét grote natuurkundenieuws van 2012: een complexe, maar prachtige combinatie van statistiek, theorie en experiment.

Marcel Vonk, Theoretisch natuurkundige

promissen om te kunnen regeren. Niet alleen waren politici van confessionele partijen minister in Joop den Uyls 'meest linkse kabinet uit de Nederlandse geschiedenis', ook bleek Den Uyl zelf bereid tijdens crises als de Lockheed-affaire terug te grijpen op de pacificerende strategieën die ook voorheen in gebruik waren geweest. Nog duidelijker bleek de continuïteit met het verleden uit het optreden van minister-president Ruud Lubbers, die zichzelf als boegbeeld van de zakelijke politiek presenteerde (Daalder, 1995: 98). In de hoogtijdagen van het poldermodel in de jaren negentig geloofde vrijwel niemand meer dat zich in de Nederlandse politiek sinds de jaren zestig een scherpe breuk had voorgedaan (Te Velde, 2010: 205-226).

Over de veranderingen in de wijze waarop Nederlanders zich sinds de jaren zestig organiseren is de afgelopen jaren ook twijfel gerezen. De beeldspraak van de verdwijnende zuilen suggereerde dat de vertrouwde organisaties afbrokkelden. Nederland werd zo een geïndividualiseerd land, waar mensen steeds minder binding met elkaar hadden. Net als op het terrein van de politiek zijn de afgelopen jaren steeds meer vraagtekens bij dat beeld van de *civil society* geplaatst. Zo spreken de sociologen Jan Willem Duyvendak en Menno Hurenkamp (2004) liever van een overgang van zware naar lichte gemeenschappen in de naoorlogse jaren. Nederlanders zijn nog altijd actieve en 'verbonden' burgers, maar ze hebben minder behoefte aan organisatie in hechte verbanden, die hen veel verplichtingen opleggen.

Ten slotte stond, waar het ging om de maatschappelijke rol van religie, ontzuiling voor velen gelijk aan secularisering. Tot de jaren zestig zouden Nederlanders trouwe gelovigen zijn geweest; sinds de jaren zestig echter zouden ze massaal hun geloof de rug toe hebben gekeerd. Nu zijn de kerken in de naoorlogse jaren inderdaad beduidend leger geworden. Tegelijkertijd is religie echter ook nog altijd een factor van betekenis in de huidige samenleving. Op allerlei verschillende manieren blijven mensen vasthouden aan religieuze overtuigingen en deze vertalen naar sociale activiteiten. Door de komst van islamitische migranten sinds de jaren zestig is er bovendien een belangrijke nieuwe groep gelovigen bij gekomen.

‘Om ons hier en nu te oriënteren hebben we niet alleen een geloofwaardige toekomstvisie, maar vooral ook stevige ankers in het verleden nodig’

Het heeft onder deze omstandigheden weinig zin om vast te houden aan het beeld van Nederland als een gesecculariseerd land.

In plaats van een land dat het tegendeel is van zijn verleden ontstaat zo een beeld van een maatschappij die in de naoorlogse jaren geleidelijk veranderd is. Ondanks de gegronde twijfel aan de scherpe tegenstelling tussen de verzuilde en de ontzuilde samenleving klampen de meeste Nederlanders zich echter vast aan deze historische mythe. Waarom hechten we zo aan deze voorstelling? Een eerste reden is gemakzucht. We houden liever aan een eenvoudige karikatuur van het verleden vast die in ieder geval een aantal wezenlijke kenmerken benoemt, dan dat verleden nog eens opnieuw te moeten leren kennen. Daarnaast sluit dat beeld ook goed aan bij een wijdverbreid gevoel van nostalgie naar een tijd waarin de wereld nog overzichtelijk was en mensen nog vanzelfsprekend dingen samen deden. Die nostalgie gaat goed samen met het genoemde gevoel dat onze eigen tijd anders en veel complexer is. De tegenstelling tussen verzuiling en ontzuiling suggereert ons immers dat het overzichtelijke verleden er voor het ingewikkelde heden niet meer toe doet.

Door het heden zo af te zonderen staan we er echter bij als door de schijnwerpers van de toekomst verblinde dieren, die niet meer weten waar ze vandaan komen of waar ze heen moeten. Natuurlijk stelt de complexiteit van onze leefwereld ons voor problemen. Via vele verschillende media worden we geconfronteerd met een stortvloed aan informatie, met een wereldwijd vertakte economie, met een voortdurend veranderende leefomgeving en met een politiek die zich op vele verschillende niveaus afspeelt. Tegelijkertijd zijn er vele nieuwe middelen om onze wereld in kaart

te brengen. Omdat complexiteit nauwelijks te meten valt, heeft het weinig zin om met andere tijden te concurreren om het etiket 'meest complexe periode'. Des te zinvoller is het om te proberen onze eigen wereld zo goed mogelijk te doorgronden. Daar helpen de versimpeling van de Nederlandse geschiedenis in termen van verzuiling en ontzuiling en de onderliggende aanname dat het verleden het heden niets meer te zeggen heeft niet bij. Om ons hier en nu te oriënteren hebben we niet alleen een geloofwaardige toekomstvisie, maar vooral ook stevige ankers in het verleden nodig.

Peter van Dam is historicus aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceert voornamelijk over *civil society*, religie en globalisering.

Literatuur

- Daalder, H. (1995). *Van oude en nieuwe regenten. Politiek in Nederland*. Amsterdam.
- De Hart, J. (2011). *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit*. Amsterdam 2011.
- Duyvendak, J.W. en Hurenkamp, H. red., (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam.
- Lijphart, A. (1968). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Amsterdam.
- Middendorp, C.P. (1979). *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70*. Meppel.
- Te Velde, H. (2010). *Van regententaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland*. Amsterdam.
- Van Dam, P. (2011). *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe*. Amsterdam.
- Van den Berg, J. en Molleman, H. (1974). *Crisis in de Nederlandse politiek*. Alphen aan den Rijn.